

Слађана Ристић-Горгиев

Филозофски факултет, Ниш

Проблем разграничења религиозне и чисте филозофије по Василију В. Зењковском

Сажетак: Василиј В. Зењковски разматра проблем односа богословља и филозофије и сматра да је тај однос нарушен онда када је настала идеја чисте филозофије. Ради помирење античке филозофије и хришћанства дошло је до стварања гносеолошког дуализма вере и знања, па су се античка учења почела објашњавати као учења природног ума. Учењем да чиста филозофија може бити одвојена од религиозне филозофије, схоластика је створила могућност постојања ванрелигиозног знања, и тако делимично отворила врата постојању ванрелигиозне науке па и ванрелигиозне т. ј. чисте филозофије. Зењковски сматра да је неоправдано занемарити или пак потпуно одбацити религиозну основу филозофије, јер је она управо и на свом извору код Грка, а и након тога представљала синтезу религиозне и чисте филозофије, синтезу онога што је данас прихваћено као нешто одвојено.

Кључне речи: филозофија, Зењковски, религиозна, чиста, хришћанска, томизам, наука

Појам филозофије настао је у Грчкој, први га је употребио Питагора, да би тако објаснио своју духовну делатност коју је дефинисао као безинтересно посматрање света. Филозофија је на почетку била систем знања, укључујући у њега теорију и праксу духовног живота. — тј., и аскетику и догматику. Познато је да су се током времена из филозофије издвојиле поједине науке, да би до данашњег дана свака од наука имала свој део стравности т. ј. свој део знања. Али оно што је изворно остало филозофији као науци јесте проучавање света у целини и проучавање принципа и сврховитости света. Али појавом позитивизма, филозофији је одузета могућност да се бави и метафизичким питањима, тако се њена целокупна активност данас углавном своди на логику и метеодологију, а сама филозофија третира се као помоћна дисциплина осталим наукама. Овакав приступ филозофији већим делом произилази из савременог секуларистичког става, који доводи у питање религиозну основу света.

Античка филозофија није знала за разлику између богословља и филозофије у данашњем смислу речи.¹ Она је у себе укључивала и науку о Богу и науку о духовном животу уопште. Бити филозоф значило је ујединити у себе теоријску и практичну мудрост. Идеал филозофа оличен је у идеалу мудраца који такво стање мудрости постиже задобијањем и очувањем душевног мира. Велики број филозофа у Антици као рецимо Питагора, Емпедокле, Платон сматрају да је бесмртност живота најважније филозофско питање, и да филозофија има сотериолошку улогу. Аристотел своју прву филозофију зове теологика (*theologike*)², што врло јасно указује на

¹ Ако погледамо историју филозофије свих старијих народа врло јасно ћемо видети да нигде не постоји одвојеност знања од духовног искуства, тек је новије време узело ту могућност као нешто нормално.

² *Metaphysica*, 1026a 18–19.

чињеницу да теологија није била одвојена од филозофије. Ми данас јако мало осећамо ту религиозну страну грчке филозофије, можда више из разлога што под утицајем савременог сциентизма више обраћамо пажњу на научну, а мање на њену религиозну димензију. Склони смо тако да у првим филозофима видимо прве физичаре, али не и богослове.

„Постоји обиље доказа да је античка филозофија у исто време била и богословље. Онакво какво је мојл

да да изнедри античка свест.“³

Хришћански свет је од античке филозофије наследио идеју филозофије као систем који је обухватао све облике мисаоне делатности и све области духовног живота.

На самом почетку развоја хришћанства Црква је упијала све драгоцености античке културе, па и античке филозофије.

„Црква је радо упијала све драгоцености античке културе и на оригиналан начин их покривала.“⁴

Богословље је третирано као посебна *филозофија по Христу*, она је била врховна инстанца али није нарушавала слободу мишљења, већ је осветљавала и освећивала мишљење, онако како свеобухватна истина осветљава и освећује све појединачне истине.

* * *

Проблемом односа филозофије и теологије бавили су се многи аутори, некада се њихов однос третира као равноправан, а некада као субординиран, али се у већини случајева указује на њихову дубоку повезаност и међусобни утицај. Ми данас теологију и филозофију посматрамо као две потпуно одвојене науке и склони смо томе да филозофију видимо као атеистичку а теологију као теистичку науку. Али о чињеници да на самомо извору филозофија није била оно што ми данас под њом подразумевамо сведоче нам многи аутори. Тако се рецимо теологијом античких филозофа бави В. Јегер,⁵ затим Ф. Мухић,⁶ О. Gilbert,⁷ Hack⁸ и тд.

Али када и како је дошло до одвајања теологије од филозофије? Тим питањем се исцрпно бави руски мислилац и богослов Василиј Зењковски.

Он сматра је до до раздвајања филозофије и теологије дошло у познијем хришћанству и то у схоластици.

Василиј В. Зењковски у своме делу *Основи хришћанске филозофије*⁹ разматра проблем односа богословља и филозофије и сматра да је тај однос нарушен онда када је настала идеја чисте филозофије.

„Идеја чисте филозофије представља омиљену фикцију нововековних мислалаца и они ту фикцију често преносе и у антички свет.“¹⁰

Целокупно наслеђе античког мишљења можемо проучавати и са позиције чисте филозофије, и са позиција науке, можемо у том проучавању имати доста успеха, али Зењковски сматра да је то историјски погрешно.¹¹

³ В. В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица, 2006, стр.19.

⁴ Исто, стр.21.

⁵ В. Јегер, *Теологија раних грчких филозофа*, Службени гласник, Београд, 2007.

⁶ Ф. Мухић, *Потомци дојова*, НКЦ, Ниш, 2007.

⁷ О. Gilbert, *Griechische Religionsphilosophie*, Leipzig, 1911.

⁸ Hack, R. K, *God in Greek Philosophy to the time of Sokrates*, Princeton, 1931.

⁹ В. В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица, 2006.

¹⁰ Исто, стр.19.

¹¹ Исто, стр.19.

Подела на теологију и филозофију настала је када су преведена Аристотелова дела на латински, и када је постало јасно да се античка наука више не може поцрквити, јер је све требало или раздвојити или поцрквити. Аристотеловска концепција света није могла у потпуности бити поцрквљена — као рецимо чињеница да је његово учење дозвољавало закључивање да нема индивидуалне бесмртности — али истовремено је постојала свест о генијалности самог Аристотеловог учења. Ради помирење античке филозофије и хришћанства дошло је до стварања гносеолошког дуализма вере и знања, па су се античка учења почела објашњавати као учења природног ума. У Византији је аристотелизам веома ретко прихванат у целини, или је пак ублажаван кроз тумачења платонизма и неоплатонизма, али се Западно хришћанство кроз сколастику често у објашњењу хришћанства ослањало на Аристотелов ауторитет. Тома Аквински је у Аристотелу видео врхунац развоја природног ума и раздвојио област природног и надприродног ума. Тако је и настала идеја раздвајања чисто филозофске концепције од богословља.

„Учење да је природни ум сам довољан за схватање света и човека представља у суштини ново учење, потпуно сиром основним правцима античкој мишљења: Уздижући Откровење изнад природног ума Аквински тиме расцепио јединствену целину сазнајног процеса“¹²

Идеју религиозног утемељења филозофије, томизам је одбацио у име мирног разграничења ума и вере. Учењем да чиста филозофија може бити одвојена од религиозне филозофије, Т. Аквински је створио могућност постојања ванрелигиозног знања, и тако делимично отворио врата постојању ванрелигиозне науке па и ванрелигиозне т. ј. чисте филозофије.

„Аквински је својим решењем кренуо новим путем и тиме заузео разграничење за Запад тешику шему о односу ванрелигиозног знања и вере јер је створио могућност да њихов однос буде миран“¹³

Античка филозофија је прихватана као светлост природног ума, што је значило да може да постоји знање независно од религиозног искуства. Чиста или природна филозофија је третирана као база природног ума, а религиозна као надградња.

Тако се отворила могућност да се филозофија подели на чисту и религиозну, а религиозна филозофија се стопила са теологијом. Теологија се бавила религиозном тематиком, питањима бесмртности а филозофија архитектоницом чистог ума. Отворио се пут за чисто филозофским стваралаштвом, које се касније сналазило и без своје религиозне надоградње и постепено кренуло путем своје аутономије.¹⁴ Испоставило се да је идеја независне и чисте филозофије била благотворна за почетак самосталног филозофског стваралаштва, па је то филозофији дало могућност за почетак новог живота.¹⁵ Али тај првобитни полет самосталности није дуго опстао без последица.

Где су смештена религиозна питања која су била основа филозофије?

У том заносу филозофског стваралаштва, филозофија је настојала да себи подреди религиозну свест, религија постаје обична фикција или функција људског духа, уместо рационализма на сцену ступа психологизам, религиозна свест је стављена под контролу филозофије, а у оквирима филозофских система створена је филозофија религије. — што је управо одговарало идеји чисте филозофије. Учинило се да је подела филозофије и религије заувек учвршћена.

¹² Исто, стр.24.

¹³ Исто., стр.24.

¹⁴ Исто. стр.2.

¹⁵ Исто, стр.28.

Ту нову оријентацију стваралачког мишљења најбоље карактерише чињеница да је у основ филозофије уграђена и сумња коју је Декрт прогласио методом и правилом филозофирајућих умова.¹⁶

„Будући да се филозофија по завештајама св. Т. Аквинској морала стварати једино силама природног ума, њој није преостало ништа друго него да пронађе сопствени извор знања. Декарт је тај извор нашао у мишљењу... а Бекон и његови следбеници у искуству.“¹⁷

Али даљи развој филозофије је показао да и мишљење и искуство увек почијају на одређеним претпоставкама, т. ј. на одређеним аксиомама, јер је човеково мишљење у својим дубинама увек долазило до Бога.¹⁸

Онда је почело филозофирање без „претпоставке“ како би се оправдала идеја чисте филозофије и дошло се до емпиризма и феноменологије

„Узалудна је и бесмислена работа она јурњава, што изражење филозофске основе без претпоставке, јер свако филозофско постојање нађе претпоставке даш тамо где су, иако се бар чинило, све оне биле уклоњене. Зла судбина филозофских трајања последица је погрешно заузимања полазног стања да је филозофска мисао самостална, (аутономна) и независна. Ради се о томе да сама природа људског мишљења повезује наше мишљење с катехоријама айсолутиности... људско мишљење је осуђено да се креће чврстим линијама религиозне свесности. Људско мишљење је неодвојиво од Айсолутиа, и кришћичкој позицији иу преостале једино да до краја схвати неодвојивост филозофског мишљења од религије.“¹⁹

* * *

Историја западне филозофије је у оквирима чистог ума стварала системе гносеолошког идеализма и религиозну сферу постепено преиначила у одређену функцију људског духа и тако је потпуно је откинула од Првореалности, од Апсолута.

Оно што је касније одредило сву судбину западноевропске филозофије први је недвосмислено по В. Зењковском одредио управо Тома Аквински, а тај конфликт између филозофије и теологије се још више заоштрио процватом секуларизма у 16. и 17. веку.

„Црква је до тада изгубила значај који је до тада имала као извориште стваралаштва и сила надахнућа.“²⁰

Али не само католицизам и протестантизам је на свој начин допринео раздвајању теологије од филозофије. Целокупна религиозна позиција која је нашла свој израз у реформацији Лутера и Калвина такође је одбацила идеју религиозне филозофије, али из других разлога. По протестантизму не постоји чиста и природна светлост ума, јер чисти ум у себи садржи трагове првородног греха. Тек „обновљени ум“ у Христовој светлости, о чему говори апостол Павле може донети праву светлост уму. Зато они заступају тезу да постоји велики и непремостив јаз између природног и обновљеног ума, што значи да постоји и велика непремостива разлика између чисте и религиозне филозофије. Код протестантизма се ради о категоричком раздвајању природног бића од сфере благодатног бића.²¹

Католицизам говори о измирењу и подели ресора чисте и религиозне филозофије а протестантизам говори о одбацивању чисте филозофије т. ј. чистог ума. Филозофија се своди само на метод или на логику т. ј рационалну обраду Откровења.

¹⁶ Сумања је секундарна функција ума сматра В. Зењковски.

¹⁷ Исто., стр.29.

¹⁸ Исто., стр.33.

¹⁹ Исто., стр.30.

²⁰ Исто., стр.28.

²¹ Исто., стр.31.

Исток никада није раздвајао веру од знања. Хришћанство је од самог почетка била религија Логоса. Вера Апостола је била знање у живом сагласју са обичним знањем. Кроз покајање нама се открива познање истине јер се у Христу „обогатисмо у свакој речи и сваком знању.“ (Кор.1; 5).

„Рано хришћанство је ујравно зашло од самој почетка почело да врши рецејцију свега оног из мноштва што је за хришћанску свест било прихватљиво. Ово се односило на хришћанску терминологију, на литургијске материјале, на догматска учења... њих рецејције и јесте њих хришћанског мишљења које се ослања на Откровење, на Црквени ум, и само прихвата све што се родило изван хришћанства, уколико је сагласно са хришћанским начелима.“²²

Тешкоће настају са рационализмом који учвршћује аутономију ума и отежава сваки узлет духа, и спутава знање које добијамо вером. Рационализам је последица секуларизма, као општег усмерења духовног живота западног хришћанства које од религије одваја све области људског стваралаштва (науку, филозофију, етику итд.). Рационализам има извесне предности у смислу логичности и кохерентности сазнања, али он истовремене ограничава људске сазнајне моћи.²³

Сазнање је повезано са целокупним животом личности.²⁴ Срце и ум заједно сазнају, ум најчешће констатује, а срце оцењује. Срце је по Григорију Палами суштина сазнања, а енергија сазнања манифестује се кроз мишљење²⁵.

„Сазнање је увек функција целокупног човека и његове живе целиности, дакле оно је најјананијим начелима повезано с доминирајућим или потиснутим осећањима... зашло су прешке у закључивању његово неиздежне... Уколико у нашем срцу делују ствари... уколико и оне утичу на рад ума.“²⁶

Василиј Зењковски сматра да је подела на знање и веру, неприродно и страшно самом процесу сазнања. Човек сазнаје целокупним својим бићем, зато се у хришћанству и говори о нужности прочишћења гносношких органа т. ј. ума и срца, како би се процес сазнања одвијао несметано.

„Јединство вере и ума нам није дашло нешто зашто. Обе ствари духа су слободне и понекад се могу разликивати - често су потребни духовни напори да би се то јединство успоставило... али људски дух... не садржи у себи никакве прешке за јединство вере и знања.“²⁷

Људско знање такође није оно што је сазнао један човек, нити оно што је сазнало мноштво људи, већ знање увек превазилази људско поимање. Људско знање поред индивидуалног у себи поседује и наиндивидуално знање. Знању је претесно у границама индивидуалне свести, и знање предсавља функцију неког вишег саборног начела²⁸.

Античка филозофија је на ову тему изнела идеју о Једном Логосу чији зраци продиру у појединачне свести и тако мисаоне процесе разних људи чине истородним.²⁹

Кант је врло јасно показао да у целокупном људском знању постоје „трансцендентални“ елементи, односно оне априорне форме које не проистичу из самог искуства, већ саме оне омогућују искуство.³⁰

²² Исто, стр.35.

²³ Исто, стр.51.

²⁴ Исто, стр.50.

²⁵ Г. Палама, *Тријада*, 2,2,29.

²⁶ В. В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, ЦИД, Подгорица, 2006.стр.63.

²⁷ Исто, , стр.35.

²⁸ Исто, стр.47.

²⁹ Исто, стр. 43.

³⁰ Исто, стр. 41.

Истина о некој ствари није само оно што та ствар тренутно јесте, већ и оно шта та ствар може да буде, много тога што представља норму за неко биће ми заправо незнамо. Зато В. Зењковски сматра да треба разликовати чињенице и норме.³¹ Истина се тако раздваја на истину чињеница, која казује какво нешто јесте и истину норме, која казује какво нешто треба да буде.³²

„Постоји нека диософија, неки премудри план у исихинском смислу норма - рецимо у расију дрвѣи, у развоју корена...ио је вредновање и оно суишински улази у само сазнање даишї објекта... сваки живи орїанизам има неку норму, онај њеїов нормални и здрави развој на основу чеїа и процењујемо сваку йоседну биљку“³³.

По истој аналогiji у свакој ствари може се исчитати чежња за Апсолутом, јер је кроз њега дата она права норма свих ствари. И свако знање као да није потпуно или коначно, јер управо на врховима знања као да откривамо његову непотпуност... „Свѣи чезне за Айсолуїом“ каже Зењковски.³⁴ ма којим путем да се крене свуда је исписана та норма ствари и норма знања.

Управо због тога хришћанство није одбацивало античку филозофију нити одбацује савремено знање већ „наїроїив савремено знање одбацује хришћансїво“³⁵.

Поједине области стваралаштва могу да напусте хришћанско окриље, могу затим да бране своју аутономију зато што не знају да нађу законите путеве свог развоја унутар религије. Управо то је разлог због кога је филозофско стваралаштво, наишавши донекле на реалне а донекле на привидне тешкоће, кренуло путем аутономије.³⁶

* * *

Сва новија историја Запада одвијала се а и данас се одвија под знаком дуализма хришћанства и културе, религије и науке.³⁷

Из перспективе одвојености хришћанства од филозофије данас се појам хришћанска филозофија, узима са великом резервом, он се показује као мало оправдан и са становишта хришћанства и са становишта науке. В. Зењковски сматра да је тај појам не само оправдан — него да он управо указује на неминовност религиозне основе филозофије. Потпуно је неоправдано занемарити или пак потпуно одбацили религиозну основу филозофије, јер је она управо и на свом извору код Грка, а и након тога представљала ситезу религиозне и чисте филозофије, синтезу онога што је данас прихваћено као нешто одвојено. Након што се филозофија одвојила од религије, дошло је до извене експанзије филозофског стваралаштва, али та експанзија није потрајала тако дуго.

У време када Зењковски пише ову књигу био је почетак 20 века, сада смо на почетку 21. века, и ако наставимо да размишљамо у његовом духу онда ћемо се суочити са чињеницом да после тог првобитног благотворног стваралаштва развоја филозофије када се она одвојила од религије, наилазимо на одређени застој у њеном развоју. Данас идеја чисте филозофије више не фигурира као појам у филозофским круговима. Она је сведена на метод, инструмент и помоћну дициплину осталим наукама. Ако је у средњем веку била помоћна дисциплина религији, сада је она

³¹ Исто. стр.50.

³² Исто. стр.63.

³³ Исто. стр.131.

³⁴ Исто. стр.144.

³⁵ Исто. стр. 114.

³⁶ Исто. стр.20.

³⁷ Исто. стр.28.

инструмент науке. Кроз идеје неопозитивизмна она је сведена на логику и и на анализу језика. Дошло је до исцрпљивања садржаја филозофије и на крају је она остала без свог предмета проучавања. Најпре је Бог сведен на идеју или чисту мисао, да би касније сви појмови који асоцирају на тоталитет и свеобухватност били потпуно искључени из савремене филозофије. Филозофија данас нема сотериолошку улогу, из ње су избачена сва метафизичка питања и проглашена су квази питањима.

Јасно је да филозофија не може да опстане без свог предмета истраживања, јер је њој одвајањем од религије одузет предмет истарживања, и она се нашла у свету наука без свог предмета, па једино што јој још преостаје јесте да буде њихова помоћница. Филозофија је остала без свог извора филозофирања, без света вечности - она се данас само присећа да је филозофије некада било, ради тога и тако велико интересовање за филозофију првих филозофа. Али први филозофи су своје надахнуће и свој извор енергије управо добијали из света кога су видели као живу и нераскидиву целину.

Филозофија је данас престала да се бави проблемима спасења, она није утеха као што је то рецимо мислио Боетије³⁸ и она није наука која помаже човеку да задобије душевни мир³⁹, већ само интелектуална вештина, која развија критичко мишљење. Али морамо се питати чему развијање критичког мишљења, и чему вежбање интелекта ако се у мору наука истопио предмет филозофског истраживања? Морамо се суочити са чињеницом да филозофија без њеног религиозног темеља постаје најбескориснија наука, али у сасвим другом значењу од оног када је о бескорисности филозофије говорио Аристотел.

Abstract: Ancient philosophy did not distinguish between theology and philosophy. The division was created to translate Aristotle's works in scholasticism. Philosophy is divided into clean and religious.

Vasilij V. Zenjkovski believes that philosophy can not survive in the world of science without a religious foundation.

³⁸ Боетије, *Утјеха филозофије*, Цетиње, 2001.

³⁹ М. Аурелије, *Самоме себи*, Дерета, Београд, 2003.